

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ЯК ОКРЕМОЇ СЛІДЧОЇ ДІЇ У СПРАВАХ ПРО ВИМАГАННЯ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННОЮ ГРУПОЮ

Допит – одна з найбільш поширених на практиці слідчих дій, що забезпечують досягнення цілей кримінального процесу. Як найефективнішого способу отримання доказів, метою його є формування максимально повних та таких, що об'єктивно відображають дійсність, даних по справі. Для використання отриманої таким шляхом інформації законодавець передбачив ряд вимог до слідчої дії. А допит у справах про вимагання, вчинених організованою злочинною групою, характеризується притаманними лише йому специфічними особливостями. Тому дуже важливе виокремлення існуючих особливостей для подальшої розробки вимог до такої слідчої дії, як допит, у вищезазначеній категорії справ з метою максимальної реалізації завдань кримінального судочинства загалом.

Постановка проблеми. Особливості вчинення вимагання організованою злочинною групою відображаються у слідчих діях, що проводяться при їх розслідуванні. Спрямування значних сил на протидію розслідування цих злочинів зумовлює вироблення комплексного підходу до застосування загальних і специфічних тактичних прийомів окремих слідчих дій, які дозволяють підвищити ефективність розкриття даної категорії злочинів. Ці тактичні прийоми повинні забезпечувати: а) максимальний обсяг і достовірність одержуваної в результаті їх застосування інформації; б) «стабільність» одержаної інформації, тобто мінімізації її можливого спростування через зовнішні чинники; в) ефективну протидію будь-яким спробам з боку організованої злочинної групи (далі ОЗГ) вплинути на хід провадження у справі.

У зв'язку з великим обсягом слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, що проводяться при розслідуванні вимагання, вчиненого ОЗГ, створюються групи слідчих або слідчо-оперативні групи. Відповідно, її учасники й проводять комплекс необхідних у справі процесуальних і оперативно-розшукових заходів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання розкриття, розслідування та запобігання організованої корисливо-насиленої злочинності, у тому числі й вимагань, досліджували Б.І. Бараненко, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.М. Биков, Г.М. Борзенков, В.В. Бугай, Ю.А. Вакутін, В.М. Варцаба, А.Ф. Волобуєв, В.І. Верін, М.В. Григор'єв, А.І. Грищенко, О.І. Гуров, М.С. Гур'єв, А.А. Жижка, С.Ф. Здоровко, А.В. Іщенко, С.В. Євдокименко, Н.С. Карпов, В.А. Клименко, М.І. Китаєв, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, П.Н. Кубрак, В.І. Куліков, В.М. Куц, В.В. Лисенко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.І. Мельник, В.С. Мінська, Д.Й. Никифорчук, С.С. Овчинський, В.С. Пенкін, М.А. Погорецький, А.П.

Рижаков, І.В. Сервецький, В.В. Тіщенко, Т.Г. Утмелідзе, В.Д.Філімонов, В.П. Цильвік, К.О. Чаплинський, Ю.Л. Шевцов, В.Ю. Шепітько, О.І. Шостко, Б.В. Щур та ін.

Автор ставить перед собою мету проаналізувати чинне кримінально-процесуальне законодавство й особливості застосування досягнень криміналістики у сфері реалізації такої слідчої дії як допит у справах про вимагання, вчинених ОЗГ, сформувати чітке уявлення про практичні складності реалізації в житті всіх вимог кримінально-процесуального законодавства з урахуванням криміналістичних характеристик ОЗГ, особливості допиту різних членів ОЗГ, і характер бажаної інформації, отриманої під час допиту, залежної від участі в ОЗГ.

Виклад основного матеріалу. Допит – одна з найчастіше проводжувальних слідчих дій, особливо при розслідуванні злочинів, учинених ОЗГ, зокрема й вимагань. Установлення зв'язків між членами організованої групи вимагачів, факт її існування визначається в переважній більшості випадків на підставі показань підозрюваних, свідків і потерпілих. Відповідно, уміння достатньо професійно і результативно проводити допит особливо важливе для працівників ОВС, які спеціалізуються з відповідних категорій справ.

Стосовно розслідування діяльності ОЗГ тактика проведення допиту має особливості, які, перш за все, визначаються специфікою тактичних цілей, поставлених слідчим при розслідуванні цієї категорії злочинів, і слідчою ситуацією, що складається на момент проведення допиту.

При розслідуванні вимагань, учинених ОЗГ, важливе значення має, перш за все, допит співучасників злочину, оскільки особа, яка вчинила злочин, завжди є носієм значно більшої за обсягом і змістом інформації, порівняно зі свідками і потерпілими.

Тактично впливаючи на допитуваного різними допустимими способами, вступаючи з ним у контакт і інформаційну взаємодію в ході допиту, перед слідчим постає завдання отримати від нього інформацію про: самого допитуваного (його соціальний статус, демографічні ознаки, спосіб життя, матеріальний та інтелектуальний рівень, професію, вік, психологічний портрет тощо); інших осіб, які володіють інформацією, що цікавить слідство (про співучасників, свідків, замовників злочину, посередників у вимаганні, реалізаторів предмету здириництва та ін.); про спосіб вчинення вимагання, як воно готувалося і приховувалося; про матеріальні сліди, що утворилися в ході підготовки, вчинення і приховання злочину як на його тілі, одязі, взутті тощо, так й інших співучасників; про інші матеріальні сліди, що утворилися у зв'язку з вчиненням злочину; про знаряддя злочину, інші матеріальні об'єкти, пов'язані з подією, що розслідується.

У ході підготовки до допиту членів ОЗГ вимагачів важливим є визначення послідовності проведення цієї слідчої дії з кожним підозрюваним. Як зазначають М.М. Букаєв та І.Б. Зоріна, при визначенні послідовності допитів у групових справах враховується: особа підозрюваного, її психічні якості, наявність злочинного досвіду, судимості, практики спілкування з працівниками слідчих органів (перевага надається співучаснику, який не має такого досвіду); наявність доказів участі підозрюваного у вчиненні групового злочину (чим очевидніша вина допитуваного, тим більше підстав отримання правдивих свідчень); роль підозрюваного у вчиненні групового злочину (другорядні учасники швидше і легше дають правдиві показання, ніж організатор злочину); дані про те, що один з підозрюваних займає в злочинній групі положення «опозиціонера» [1, с.214].

Ці положення доцільно використовувати при проведенні допитів вимагачів, членів ОЗГ вимагачів.

Після визначення послідовності проведення цієї слідчої дії, слідчий повинен скласти графіки, плани та програми допитів співучасників, свідків, потерпілих, які можуть змінюватися по мірі отримання нової інформації.

Так, у графіку допитів вимагачів та інших осіб зазначаються дані про те, хто, коли, де і кого допитуватиме. Доцільно в один день допитувати групи підозрюваних або свідків, викликаних для з'ясування одних і тих же обставин. Це дозволяє при необхідності провести очні ставки між викликаними, пред'явлення їх до впізнання з метою перевірки одержаних показань при допитах.

Після того, як усе необхідне на даному етапі розслідування в однієї групи допитуваних з'ясоване, допитується наступна група осіб, які пов'язані між собою обставинами справи. Для результативності цих слідчих дій рекомендується складати програми допитів. Типова програма допиту є сукупністю запитань, які дозволяють з максимальною повнотою з'ясувати обставини, що входять у предмет доказування у кримінальній справі [2, с.58].

У програмах допитів при розслідуванні вимагань необхідно сформулювати перелік питань, що підлягатимуть з'ясуванню у визначеній групі допитуваних. На підставі узагальнення матеріалів кримінальних справ нами сформовані запитання, які використовувалися під час проведення допитів у ході розслідування вимагань. Вважаємо, що цей перелік оптимізує підготовку слідчого до допитів, забезпечує повний обсяг питань, які потребують встановлення у справах даної категорії.

План допиту складається в довільній формі, але обов'язково повинен містити: а) перелік обставин, які підлягають установленню; б) докази, що відносяться до цих обставин; в) особливості формулювання основних питань, а також тих, які пов'язані з інформацією, одержаною з оперативних джерел. Відносно останніх у плані доцільно передбачити момент, коли їх доречно поставити, що повинно цьому передувати і, які на випадок непередбачених ускладнень повинні бути вжиті заходи для збереження в таємниці джерела інформації.

Під час допитів членів ОЗГ, яка вчиняє вимагання, свідків і потерпілих доцільно застосування звуко- і відеозапис. Особливо важливо вести звуко- і відеозапис показань осіб, відносно яких виникає обґрунтоване припущення про те, що надалі вони відмовляться від своїх свідчень, зокрема з посиланням на застосування відносно нього незаконних прийомів ведення допиту.

Запис на магнітофон рекомендується також щодо первинних показань потерпілого, щоб надалі мати можливість впливати на нього у разі зміни своїх показань під впливом погроз з боку злочинців.

Основні питання, які з'ясовуються при допиті потерпілого: а) де потерпілий уперше познайомився з вимагачами, хто міг «навести» їх на нього; б) на чому ґрунтується його думка, що вимагачі в підкріплення своїх погроз використовували ганебні для нього відомості, що це за відомості, як вони могли стати відомі вимагачам, чи відповідають вони дійсності; в) чи вперше вимагачі пред'явили незаконні вимоги; г) які по-

грози і хто їх висловлював, чи здійснені вони, і якщо так, які це мало наслідки; д) чи виконував потерпілий раніше вимоги вимагачів, і якщо так, яким чином (що передав, коли, де); е) чи звертався він за захистом від вимагачів, якщо так, то до кого саме і який був результат, якщо не звертався, то чому; ж) чи вимагали вимагачі від нього одноразової передачі грошей, цінностей або постійної плати «данини»; з) у якій формі пред'являлися вимоги: усною, у тому числі по телефону, або письмовою; і) що саме вимагали злочинці і що обіцяли здійснити після виконання їх вимог.

Допити співучасників організованого вимагання є одним з важливих джерел отримання інформації про роль кожного в злочинній діяльності злочинного угруповання.

Як ми вже зазначали, першими допитуються ті члени злочинної групи, які займають у ній нижчу ланку, підлегле становище, раніше не судимі, які мають невеликий злочинний досвід, перебувають у конфронтації з лідером або іншими найбільш активними членами групи, зокрема невдоволені розподілом злочинної наживи.

Допит осіб, що займають керівне положення у структурі ОЗГ вимагачів, доцільно здійснювати під кінець запланованих допитів, коли вже допитані інші співучасники. У процесі допиту таких злочинців слідчий може говорити про докази, що є проти підозрюваного, та залежно від обставин – пред'являти їх. При цьому важливо забезпечити фактор раптовості [3, с.35].

Вивчення матеріалів кримінальних справ дозволило нам запропонувати типовий перелік фактів, що підлягають установленню при допиті організаторів злочинного угруповання вимагачів. До них відносяться:

1. Хто був ініціатором вимагання, де, коли, за яких обставин це вперше обговорювалося; хто зі співучасників був раніше знайомий з потерпілим, за яких обставин сталося знайомство; звідки ініціатор злочину дізнався про доходи, матеріальне положення жертви; як і хто проводив розвідувальні заходи, чи засилався хто-небудь зі співучасників у економічну структуру, в якій працював потерпілий, щоб вивчити його доходи, якщо такий факт мав місце, як удалося учасникові групи ввести свою людину, чи не допомагав їм хто-небудь з товаришів по службі потерпілого; якщо потерпілого вивозили для переговорів в окреме місце, то коли це було, хто підшукував дане місце, хто, які вимоги пред'являв, які суми вимагались; чи зажадалася разова передача або мало місце обкладення «даниною»; хто і які погрози висловлював, хто їх здійснював; чи застосо-

увалася зброя, і якщо так, яка саме, у кого вона знаходилася, де, коли була придбана, чи знали останні члени групи про наявність зброї в інших членів групи; які технічні засоби були на озброєнні групи; чи отримували вони раніше від потерпілого будь-яке майно, документи, де вони можуть знаходитися; яка роль допитуваного в організованій групі.

2. Якщо у справі бралися заручники, то з'ясовується: як, звідки і коли вони були захоплені; хто конкретно брав заручників; де знаходиться місце утримання заручників; з якого телефону велися переговори про викуп, кому ці вимоги були адресовані, хто їх вів; чи застосовувалися тортури до заручника, якщо так, які, хто їх здійснював; хто охороняв заручників.

3. Відносно структури й організації діяльності ОЗГ з'ясовується: хто кому підкорявся; хто які функції виконував; які правила діяли у групі; які застосовувалися санкції за порушення цих правил; чи розроблялася тактика поведінки співучасників на слідстві в разі провалу групи, що і хто наказував говорити; як та за яким принципом розподілялись злочинні доходи, хто яку частку отримував; у кого зі співучасників були між собою найбільш дружні відносини, у кого вони були конфліктні; чи мала група корупційні зв'язки, якщо так, з якими органами, організаціями, з ким з посадових осіб підтримувалися контакти, як оплачувалися послуги корупціонерів; які інші злочини, окрім вимагання, вчиняли члени групи.

Що стосується безпосередніх тактичних прийомів допиту, то вони достатньо розроблені у криміналістиці та докладно викладені у криміналістичних джерелах [4, с.155; 160]. Ми зупинимося лише на тих, які застосовуються на допиті при розслідуванні групових справ, у тому числі й вимагань, учинених ОЗГ.

Одночасний допит. Цей тактичний прийом, як правило, застосовується при розслідуванні організованих злочинів на початковому етапі розслідування, при затриманні декількох або всіх членів злочинного формування. Розрахований він, перш за все, на фактор раптовості. Зволікання з допитом може дати можливість затриманим особам заспокоїтися, погодити свої свідчення і, зрештою, привести до негативних результатів допиту.

Допит, у ході якого декілька слідчих в один час паралельно допитують декількох осіб, дозволить провести цю дію без поспіху, з найбільшою результативністю. Ретельний аналіз одержаних свідчень дає можливість виявити суперечності, замовчування, неточності і неправду. Після цього з урахуванням результатів аналізу складаються (у

випадках їх тактичної необхідності) плани повторних допитів і проводяться вони, як правило, вже одним слідчим. Подібний прийом «подвійного допиту» може принести бажані результати.

Роздроблення сил і засобів протидіючої сторони. М.І. Порубов щодо цього прийому пише, що «при розслідуванні злочинів, учинених групою, важливо пробити пролом у їх зазделегідь узгоджених свідченнях на випадок затримання. Злочинна група підготовлена до вчинення злочинів, до затримання одного зі співучасників. Потім ця сила обертається слабкістю. Кожний з них випробовує страх перед реальною необхідністю нести покарання, обтяжливо розуміючи, що він залишився наодинці» [5, с.136].

Вивчення практики розслідування організованих злочинів і літературних джерел з цієї проблеми показало, що деякі тактичні прийоми, які дозволяють «пробити пролом» в узгоджених діях членів злочинних груп і організованих формувань, засновані на загостренні відносин між членами злочинного співтовариства або, як його називають деякі автори, на «розпалюванні конфлікту». «Розпалювання конфлікту» між співучасниками злочинів. Загострення конфліктів між співучасниками в період розслідування носить об'єктивний характер і часто не тільки залежить від діяльності слідчого. Наприклад, у кожного члена ОЗГ під час розслідування кримінальної справи є підстави вважати, що інший співучасник міг розповісти слідчому всю правду, і тому відмова давати правдиві свідчення лише нашкодить йому самому. «Пред'явлення на допиті разом з іншими доказами свідчень співучасника, що дав правдиві покази, як правило, є тим вирішальним моментом у боротьбі мотивів допитуваного, який приводить його до висновку про необхідність дачі правдивих свідчень» [4, с.53]. Конфліктна ситуація, психологічні зачатки якої були в злочинній групі до його викриття, у процесі досудового слідства може перерости в конфлікт. Вимагач з ОЗГ, одержавши інформацію, що інші спільники дали викриваючі його свідчення, може докорінно переглянути систему своїх відносин зі «зрадниками».

Загострення конфлікту і напруженості у відносинах між співучасниками може полягати в компрометації одного з них перед рештою членів формування. Цей прийом може бути використаний відносно будь-якого учасника ОЗГ, у тому числі і його організатора.

Важливе значення для виявлення і компрометації членів злочинного формування, зокрема організатора та його найближчого оточення, має

вивчення особи кожного з обвинувачених, їх взаємин між собою, фактів повсякденного життя формування в цілому і її членів, характеру зв'язків, проведення часу, дрібних деталей поведінки в різних ситуаціях; з'ясування минулого, а також установлення вчинків, які можуть скомпрометувати співучасників.

Одержав широке застосування такий прийом загострення конфлікту і напруженості, як оголошення показань одного обвинуваченого іншим. При цьому ознайомлення членів формування зі свідченнями співучасника, на думку В.М. Бикова, необхідно проводити з урахуванням таких тактичних правил: «не можна повністю знайомити обвинуваченого зі свідченнями співучасника, оскільки не всі вони відповідають істині, і, крім того, таким шляхом учасники групового злочину можуть одержувати зайву інформацію; для ознайомлення з показаннями обирається найбільш правдива, на думку слідчого, частина, що об'єктивно підтверджується іншими доказами; в першу чергу треба використовувати ті фрагменти свідчень, де звинувачується хто-небудь з інших учасників групового злочину; потрібно продумати тактичну доцільність застосування конкретних осіб ознайомлення зі свідченнями співучасника, що зізнався» [6, с. 47].

Цей перелік правил, на нашу думку, необхідно доповнити такими умовами їх застосування: використовувати перевірені і не викликаючі сумнівів показання, попередньо допитувати особу про обставини, з якими пов'язані покази, що оголошуються; не допускати передчасного і поспішного пред'явлення свідчень допитуваному; забезпечувати ефективність використання показань співучасника шляхом правильного вибору способу і часу їх пред'явлення; роз'яснювати допитуваному суть і значення пред'явлених доказів.

Можливе застосування такого прийому, коли від одного зі співучасників формування одержують правдиві показання по якому-небудь окремому факту, і цю частину свідчень пред'являють іншому, у якого може скластися враження, що його співучасник повністю визнав себе винним і розповів про роль інших осіб. При використанні подібних прийомів необхідно уникати прямої омани, зокрема, ствердження того, що співучасник зізнався у вчиненні злочину.

Важливе значення для отримання правдивих показань від вимагачів мають тактичні прийоми і комбінації, які у криміналістичних джерелах називаються «слідчі хитрощі», «психологічні пастки», що дозволяють перетворити слідчого з «простого

фіксатора» інформації, яка буде повідомлена допитуваними, в активного учасника допиту.

Ефективні при допиті членів ОЗГ, яке вчинює вимагання, і такі тактичні прийоми: проговорка, перехресний допит, сповільнений темп допиту, інерція, створення напруги, зняття напруги, інформаційний вакуум, комунікативний вакуум, припинення неправди, створення помилкового уявлення про обсяг обізнаності слідчого, створення умов для неправильної оцінки допитуваним ситуації, замовчання про окремі вже відомі слідству обставини; тимчасове залишення обвинуваченого в невіданні щодо поведінки на слідстві інших учасників злочинного формування, планів і намірів слідчого та ін.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що серед слідчих дій значну увагу зосереджено на тактичних прийомах допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання, обшуку та виїмки, призначення судових експертиз. Саме за допомогою цих слідчих дій забезпечується надійна доказова база, яка викриває організовану групу у вчиненні вимагання. Допит у справах про вимагання, вчинених ОЗГ, має свої характерні риси й особливості. Використання на практиці криміналістичних знань та умінь дозволяє отримати максимально допустимий результат у розслідуванні. Установлення зв'язків між членами організованої групи вимагачів, факт її існування визначається в переважній більшості ви-

падків на підставі показань підозрюваних, свідків і потерпілих. Відповідно, уміння достатньо професійно та результативно проводити допит особливо важливе для працівників ОВС, які спеціалізуються з відповідних категорій справ.

Список літератури

1. Удалов Л.Д. Кримінальний процес України: Підручник. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., – 2007. – С.352.
2. Назаров В.В., Омельяненко Г.М. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. Вид. 2-ге лоп. і переробл. – К.: Атіка, – 2007. – С. 584.
3. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. – М.: Изд. «Юридическая литература», 1970, – С. 234.
4. Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. Та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. – К: Ін Юре, 2001. – С. 684
5. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. – Минск, – 1978, – С. 210.
6. Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / В.М.Быков. — Ташкент, 1986. — С.159.

Стаття надійшла до редколегії 2 березня 2010 року.

Рекомендована до опублікування у «Віснику» членом редколегії М.К. Якимчуком.

V.L. Dergach

FEATURES OF INTERROGATION AS A SEPARATE INVESTIGATIVE OF AFFAIRS OF EXTORTION, COMMITTED ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

Summary

Interrogation in the case of affairs of extortion, committed organized criminal groups, has own specifications and features. The use of forensic practice, knowledge and skills can get the maximum result in the investigation. Establishing links between members of an organized group extortionists, the fact of its existence is determined in most cases based on the testimony of suspects, witnesses and victims. Accordingly, the ability to professionally and effectively enough to conduct questioning is especially important for the employees of the specialized units of police.

Л.В. Дергач

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА КАК ОТДЕЛЬНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ ПО ДЕЛУ О ВЫМОГАТЕЛЬСТВЕ, СОВЕРШЕННЫЕ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОЙ ГРУППОЙ

Аннотация

Допрос по делам о вымогательстве, совершенных ОПГ имеет свои характерные черты и особенности. Использование на практике криминалистических знаний и умений позволяет получить максимально допустимый результат в расследовании. Установление связей между членами организованной группы вымогателей, факт ее существования, определяется в большинстве случаев на основании показаний подозреваемых, свидетелей и потерпевших. Соответственно, умение достаточно профессионально и результативно проводить допрос особенно важно для работников специализированных подразделений ОВД.